

PLANLAMA YAKLAŞIMININ İSLAM EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Planning Approach in the Islamic Economics

Ahmet EFE

ORCID: 0000-0002-2691-7517/Ankara Kalkınma Ajansı

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Mayıs 2019

Düzeltilme tarihi: 28 Mayıs 2019

Kabul tarihi: 30 Mayıs 2019

Anahtar Kelimeler:

Yönetim, İslam Ekonomisi, Kamu Yönetimi,
Planlama, Strateji Belirleme.

ÖZ

Güdümlü ekonomilerdeki merkezi planlama ile liberal ekonomilerdeki stratejik planlama arasında farklı şekillerde ulusal, bölgesel ve kurumsal planlama çeşitleri uygulamada mevcuttur. Kuran'da pek çok yerde akıl ve hikmet ile ölçülü ve tedbirli olmak gibi sıfatlar zikredilmekte ve Allah'ın en iyi planlayıcı olduğu defalarca ifade edilmektedir. Kader defteri ve levh-i mahfuz gibi hakikatler bir planlama anlayışının imanın esasları içerisinde ders verildiği söylenebilir. Allah'ın planları ile beşerin planları elbette farklı olacaktır. Beşerin planlarının insanın acz ve fakrını örtmeye ve Allah'ın rahmet, kudret ve bereketini celb etmeye yönelik bir dua mahiyetinde olması gerekir. O nedenle beşerin planlarının aşırı iddiacı, statik ve buyurucu değil, yeni koşullar ve durumlara göre dinamik, adaptif ve edilgen olması gerekir. İddiamız, İslam'a Hz. Yusuf'un 14 yıllık kaynakları planlamasının referans alınarak ekonomide ihtiyaçlara uygun ve tedbire dayanan bir planlılığın tesis edilebilir olduğudur. Risale-i Nur tefsiri çerçevesinde göre yapılan analizlere göre, Allah'ın verdiği nimetlerden en doğru yararlanmayı ve israfın önlenmesi için gerekli tedbirlerin makul ve hikmetli planlar yoluyla yapılabilmesinde bir engel görülmemektedir.

ABSTRACT

Different types of national, regional and institutional planning types exist in practice between centralized planning in the guided economies and strategic planning in liberal economies. In many verses of the Qur'an, adjectives such as reasoning, wisdom, attention, measurement, balance and proportional design are mentioned and many times it is stated that God is the best planner. The facts like fate book and preserved tablet can be said to have been taught as a lesson in planning. The plans of human beings with the plans of God will of course be different. Humanity's plans must be in the form of a prayer aimed at eliminating impotence and poverty, and to benefit from the mercy of God and by taking advantage of His power and abundance. For that reason, human plans should not be overloaded, static, overambitious and micro-prescriptive, but must be dynamic, adaptive and passive according to new conditions and situations. Our claim is that Hazrat Yusuf's planning for a 14-year resource in Egypt can be a base for the needs of the Islamic economic planning. According to analysis conducted with Risale-i Nur collection, there is no restrictions to make reasonable plans to take required measures by using modern methods in order to allocate resources accurately and to prevent waste in the most appropriate way of benefiting from the divine bounties and blessings given by God.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 14 Mayıs 2018

Received in revised form 28 May 2019

Accepted 30 May 2019

Keywords: Islamic Economy, Public
Administration, Planning, Strategic Direction.

Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: icsiacag@gmail.com.

Giriş

İnsan ihtiyaçları ve tercihlerinin karşılanmasını sağlayan mekanizmalar kuşkusuz insanın etkisi altında bulunduğu planlama anlayışlarına göre değişkenlik gösterebilmekte ve ekonomik tercihlerin piyasaya yansıtılmasında davranışların arkasında bilinç düzeyi, algılar, inanışlar ve kültürel değerler etkili olmaktadır. Özellikle yerel yönetimlerde yapılan planlama anlayışları politik amaçlara dayandığından ve ciddi denetim mekanizmalarına sahip olmadığından kaynakların israf edilmesi, seçim öncesi gereksiz harcamalar yapılması ve aşırı borçlanmaya başvurulması sık rastlanan sorunlardır. Bu durumları salt açıdan ekonomik fayda veya objektif kullanım/değişim değerleri ile açıklayabilmek olanaklı değildir. Çünkü iktisat pozitif olduğu kadar normatif ve objektif olduğu kadar sübjektif parametrelerin de dikkate alınarak değerlendirildiği bir bilim dalıdır. Bu noktada ekonominin maliye disiplini ile kesişimi kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle de kamu maliyesi ve ekonomi yönetimi kapsamında planlama temelleri, ekonomik adamın tercihleri, algısı, değerleri ve davranışlarını tetikleyen bilişsel etkenler çerçevesinde değerlendirebilmek önem arz etmektedir.

İslam ekonomisinin bilimsel disiplin alanında şer'i hukuk yaklaşımları ile birlikte finansman metotları daha ağır bastığından modern iktisat dışında nasıl bir analitik yaklaşım gösterilmesi gerektiği de henüz tam olarak netleşebilmiş değildir. Müslüman ülkeler büyük borçlara maruz kalırlarken Müslümanların çok büyük ölçekteki sermayeleri batılı finans piyasalarında nemalandırılmaktadır. 30 IDB (İslami Kalkınma Bankası) üye ülkesi üzerinde yapılan bir çalışmada, 236 gözlemden 208 vakada açık verildiği ve sadece 28'inde (gelirlerin büyük bir kısmının petrol servetinden geldiği ülkelerde) fazla olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde de tablo benzer şekildedir. Daha da kötüsü, kamu harcamaları anılan dönem içinde 22 ülkeden 13 tanesinde kamu gelirinden daha yüksek bir oranda artmıştır. Akademik çalışmalar, 19 ülkede (30 üzerinden) dış borçların GSYİH'nın yarısından fazlasını, 9 ülkede ise GSYİH'den daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Bu da vahim bir durumu ortaya koymaktadır. Dış borçlara ek olarak, büyük iç borçları da var. Faiz ödemesi de maalesef kamu harcamalarındaki en büyük veya ikinci en büyük kalem olarak göze çarpmaktadır. Bu nedenle İslam'da finansal planlama konusu büyük önem arz etmektedir (Boumediene, 2015).

İslam'da finansal planlama yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış ve İslami finansal piyasaların tanımlanmasıyla da ilişkilendirilebilmektedir. İslam'da finansal planlama sadece servetin elde edilmesi ve biriktirilmesi ile ilgili olmayıp, insanın yeryüzünün halifesi olması itibarıyla tüm nimetlerden yararlanma biçiminin belirli kurallar çerçevesinde yapılabilmesini sağlamaya yöneliktir. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak insanın görevi nimetlerin yeryüzünde insanlığın yararına kullanılması için gayret etmektir. Bunun için de insana tercih ve eylem özgürlüğü verilmiştir ki bu özgürlük kendisine ve başkalarına zarar vermeyecek şekilde kullanılabilir şekilde sınırlandırılmıştır. Bu da etkin bir planlama, önceliklendirme ve kaynakların tahsisi için de bir bütçeleme anlayışının varlığını gerektirir (Arafah & Fathiy, 2013).

Modern iktisat teorisi, sadece dünya hayatıyla ilgili sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanabilmesi noktasında analizler yaparken, İslam ekonomisi dünya hayatını değil aynı zamanda ahiret hayatını da dikkate alırken ahiret hayatını dünya hayatına öncülleyen ve dünya hayatını da ahiretin bir tarlası bir mezarı gibi eldeki kaynaklardan birisi olarak değerlendirir. Bu çalışmada referans noktası olarak alınan Risale-i nur tefsirindeki temel yaklaşım da bu noktada her gün verilmiş olan yirmi dört saatlik ömür de bir kıt sermaye olarak ele alınmakta ancak bu sermaye ile ebedi bir hayatı dünyalar kadar bağlar ve bahçeler kazanma imkânı sunan bir fırsat olarak ele alınmaktadır. Buna göre, Allah'ın verdiği nimetlerden en doğru yararlanmayı ve israfın önlenmesi için bir dua mahiyetinde kalkınma planları ve kurumsal stratejik planlamanın olup olamayacağı ve nasıl olabileceği ile ilgili olarak araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

1. Yöntem ve Araştırma Problemi

Araştırmamızda betimleyici ve ilişki arayıcı mantıksal analiz metotları kullanılmaktadır. Ayrıca İslam ekonomisi ve islami planlama üzerinden de literatür taraması yapılmaktadır. Araştırma veri tabanında yabancı literatür taraması yapılmıştır. Buna göre "*islamic economics*" olarak yapılan aramada 29.000 adet makale, "*İslamic planning*" olarak yapılan aramada 143 adet makale çıkmıştır. Türkçe literatür araştırması için de "*İslam ekonomisi*" olarak yapılan aramada 667 adet makale, "*İslam'da planlama*" olarak yapılan taramada 50 makale tespit edilmiştir. Dolayısıyla islami planlama kapsamındaki araştırma alanında yeterli düzeyde yabancı yayın varken Türkçe literatürde yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu husus da kuşkusuz yaptığımız çalışmanın Türkçe literatüre olan katkısının önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmamız daha önce yapılan bir çalışmanın devamı niteliğindedir (Efe, 2016; Efe, 2018). Bu çalışmamızda ise temel amaç, İslam ekonomisinin planlama boyutuna dair detaylı bir çalışma yapmak değildir. Zira bu ancak bir kitap çalışmasına konu edilebilecek düzeyde kapsamlı bir analiz ve değerlendirmeyi gerektirmektedir. Buradaki temel amaç, Kuran ve Sünnet ışığında İslam ekonomisinin planlama temellerinin neler olabildiğinin ortaya konularak bunların modern iktisadın dayandığı batı planlamasından nasıl farklılık arz ettiğini tespit etmektir.

Bu nedenle de İslam ekonomisi disiplini üzerinde yaptığımız bu araştırmayla ekonominin planlama boyutuyla literatüre katkıda bulunmak ve Türkiye'de çıkmış bir dini eser olarak Risale-i Nur'un konuya katkısının olup olmadığının tespit edilmesi de uygun düşünülmüştür. Diğer tefsirler kapsamında başka çalışmalar yapılmasında da yarar vardır. Ancak bir makale çalışması kapsamına sadece bir tefsir külliyyatının incelenebilmesi olanaklı görülmüştür. Buna göre araştırma sorularımız şu şekilde belirlenmiştir:

İslam ekonomisi, planlama açısından analiz edilebilir mi?

Türkiye'de ortaya çıkan çağdaş bir eser olması açısından Risale-i Nur tefsiri İslam ekonomisinin planlama temellerini ortaya koyabilmeye katkıda bulunabilmekte midir?

Yukarıda belirtilen araştırma sorularına cevap aranırken öncelikle İslam ekonomisiyle ilgili sorunlar değerlendirilerek araştırma problemi yapılandırılmakta; modern ekonominin temelleri konuyla ilişkisi bağlamında değerlendirilmekte; şeriat ile ekonomi arasındaki ilişkiler kuramsal ve kavramsal boyutlarıyla ele alınmakta; İslam şeriatı ile ekonominin nasıl düzenlendiği üzerinde durulmakta; İslam ekonomi planlamanın kudsî temelleri değerlendirilmekte ve en son İslam ekonomi planlama yaklaşımına Risale-i Nur tefsirindeki hususlar çerçevesinde nasıl bir katkıda bulunulabildiği analiz edilerek araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmaktadır.

Araştırmamızın hareket noktası da İslam toplumlarında daha çok batı planlama anlayışının ürünü olan sistem, yaklaşım ve politika paketleri ile kurumsal yapılanmalardan çoğunlukla sonuç alınamaması ve İslam ülkelerinin batılı merkez kapitalist ülkelere göre üretici olmaktan çok tüketici ve çevre toplulukları gibi görünmeleridir. Müslüman toplumların geri kalmışlıklarının nedenleri üzerine daha pek çok analiz yapılmıştır. Ancak ekonomik sorunların çözümü için genelde çeşitli politika paketleri ile kurumsal yapılar üzerinde durulurken İslam ekonomisinin çözüm sağlama kabiliyetinin göz ardı edilmesi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Temel sorun, İslam ülkelerinde ciddi bir şekilde açık bütçe verilmesi, faizle borçlanması, borçlanma faizinin döviz kuru dalgalanmalarını tetikleyerek ekonomide belirsizliklere yol açması, kalkınma planlarının başarılı olmaması ve kurumların İslami bir yaklaşım sergileyememesidir. Yanlış planlama kaynakların israf edilmesine ve açık finansmana dayalı bütçeleme ve aşırı borçlanma politikaları da parasal ve mali disiplini bozacak sonuçlara neden olmaktadır. Acele ile kamu yatırımlarının bir an önce bitirilmesi için her türlü kaynağı borçlanma ve açık finansman ile karşılamaya çalışmak aynı zamanda ekonomide dışlama etkisine de yol açmaktadır. Fizibilitesi olmayan ve

ekonomik olmayan yatırımlar da ayrı bir yönden olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle planlama konusu araştırmamızda temel sorun olarak görülerek İslami bir çözüm arayışına girilmiştir.

2. İslam'da Ekonomik Planlama ve Plancılık Vizyonu

Kur'an'da pek çok ayet akıllı olmayı, tedbir almayı ve düşünmeyi emretmektedir. *"Efela yenzurun"* (Bakmazlar mı?) (Gasiye Suresi, 17), *"Fenzuru"* (Bakınız) (Neml 69, Rum 42), *"Efela yetedebberun"* (Onlar hiç düşünmezler mi?) (Nisa, 82), *"Efela tetezekkerun"* (Hala düşünmez misiniz?) (Secdeü 4), *"Tefekkeru"* (Düşünün) ve *"Ma yeş'urun"* (Farkında değiller) (Enam, 123), ve *"Laya'kilun"* (Aklını kullanıp anlamazlar) (Maide, 58) şeklinde pek çok ibare farklı surelerde geçmektedir. Bunlar da kuşkusuz tedbirsiz olmamayı, aklın gereğini yerine getirmeyi ve gerekli olanakları hazırlamayı gerektirmektedir. Ayrıca Kuran'da pek çok yere *"Allah en iyi planlayıcıdır"* (wallahu hayrul makirin) mealinde pek çok ayet geçmektedir. Bu da hesap ve plan yapmanın kötü bir şey değil aslında yapılması gereken bir salih eylem olduğunu göstermektedir.

Plancılık kapsamında dayanak olarak alınabilecek hadisler de mevcuttur. Tirmizi tarafından rivayet edilen bir Hadis'e göre Hz. Peygamber şöyle dedi: *"Akıllı bir insan, hayırseverlik yapma ve yarın için hazırlanma pratiğini gerçekleştirme yeteneğine sahip bir kişidir"*. İslami bakış açısından, kapsamlı planlama sadece stratejik düşünmeyi (çeşitli düşünce araçlarıyla) kapsamakla kalmaz, aynı zamanda en çok İstenen, En Çok Katkıda Bulunan ve En Yararlı Olanlardan biri şeklinde isim ve sıfatları olan Yüce Allah' a imanının arttırılmasında daha önemlidir. Çünkü ömür sermayesiyle ebedi bir hayatı kazanmak ve kaybetmek davası başına açılmış bulunan insan elbette az kaynaklarını en çok kazanacak şekilde planlamak durumundadır.

İslami akideye dayanarak, kalkınma planlamasında temel amaç maddi ve manevi değerler arasındaki dengeyi sağlamaktır. Şeriat sistemi insanoğlunun ve onların Yüce Allah'la arasındaki ilişkiyi düzenliyor. Bu inanç, farklı gelişim alanları arasındaki entegrasyonu tanımlayacak olan sistem düşüncesinin temelini oluşturmalıdır. Bu, aslında bir plan yapımında mantıklı ve kapsamlı bir yöntemdir. Kuran'da meşveret sistemi denilen ehil olanlarla danışılarak işlerin yapılması plancılık için de geçerlidir. Dolayısıyla, planın süreci ve özü, İslam'ın ekonomi politikasına yönlendirilecek ve yönlendirilecektir.

İslam'da ekonomik planlama, özendirici ve emredici bir planlamanın birleşimidir. Kamu ve özel kesimler arasında iş birliği yapılması ve ekonomik nitelikteki mal ve hizmet üretimini esas alan faaliyetlerin tamamen özel sektör tarafından yapılması İslam'daki ekonomik planlamanın temeliyle çatışmamaktadır. Ekonomik planlamanın amaçları, her toplumun ihtiyaçlarına ve ekonomik refah düzeyine göre ayarlanmalıdır. Kur'an ve Sünnetin değişmez düsturlarına bağlı kalmak şartıyla zaman ve şartların gereği olarak bu konuda konulan kurallar ve uygulamalar da değişebilir. Amaçlarının uygunluğu, yoksulları gözetme ve yardım ilkesine göre değerlendirilir.

Bir ekonomik planlamanın başlıca iki finansman yöntemi bulunmaktadır. Bunlar, birisi iç kaynaklar ve diğeri de dış kaynaklardan oluşmaktadır. İç finansman iki şekilde olabilir; özel kesim tasarrufu ve kamu kesimi tasarrufu. İslam toplumunda küçük tasarruflar, önemli üretim alanlarında yatırıma dönüşebilir. Gereksiz tüketim, ekonomik kalkınmayı engellediğinden, İslam toplumları bu tip tüketimleri önlemek ve yatırım politikasını doğrudan doğruya yöneltmek için müdahalede bulunabilirler. Zekât gelirlerinin harcanabileceği alanları göz önüne tutmakla birlikte, artan kısmıyla sosyal güvenlik, sosyal refah projeleri finanse edilebilir. İslami planlama sisteminde, hükümetin zor durumlarda açık finansmana başvurmasında bir sakınca görülmemiştir.

İslami planlamanın, günümüz planlamalarından ayrıldığı temel nokta; faizin yasaklanarak üretim ve toplumsal adalet üzerinde olumsuz etkilerinin önlenmiş olmasıdır. Bankalar, ticaret, sanayi ve kalkınma planlarının ortakları olarak faaliyet gösterirler.

Kalkınma planlaması açısından büyük önem taşıyan döviz sorununun çözümü için aşağıdaki politikalar izlenebilir:

- 1— Düzenli bir ihracat arttırma politikası,
- 2— Müslüman dünyasının kaynaklarının bir araya getirilerek kurulan İslam Dünya Bankası'yla ve tekrar organize edilmesi gereken D8 gibi organizasyonlarla güçlü organik bağlar kurması,
- 3—Yabancı yatırımcıların ortaklık temeli üzerine yatırım yapmaya teşvik edilmesi, bürokratik işlemlerin kolaylaştırılarak yabancılara cazip hale getirilmesi,
- 4—Devlet borçlanmasının faizsiz olması durumunda yapılması,
- 5—Özelleştirme çalışmalarının tekelciliğe yer vermeyecek şekilde hızlandırılarak piyasa ekonomisine güç verilmesi.

Genel olarak Müslüman ülkelerde ekonomik planlama gereği şunlardan oluşmaktadır:

- 1—Kaynakları süratle artan nüfusa ayarlamak,
- 2—Ekonomik karlılığı sağlamak ve İslam'ın kötülediği israfı önlemek,
- 3—İslam'ın öngördüğü adil bir gelir dağılımını sağlamak,
- 4—Tekelci sömürüden, spekülatif işlemlerden ve rekabet sisteminin antisosyal sonuçlarından sakınmak,
- 5—Müslüman ülkelerin ekonomilerinde meydana gelen hızlı yapısal gelişmeyi desteklemek,
- 6—Ulus aşırı sermayelerin sömürsünden korunmaya çalışmakla birlikte yoksul ve geri kalmış ülkelerin bol tabii kaynaklarını işlemek,
- 7—İslam ekonomisinin yanında uluslararası ekonomik bunalımlar ve savaş gibi olağanüstü durumlarda büyük krizlere girilmemesi için gerekli olan imkânları hazırlamak.

İslam hukuk sisteminin izin verebileceği ekonomik planlama sistemi, günümüz planlanmasının neden olduğu birçok olumsuzluktan uzaktır. ABD' nin bütün dünya kamuoyuna rağmen Irak harekâtını başlatmasının ardında kuşkusuz Müslüman ülkelerin yer altı zenginlikleri veya başka siyasi ve ekonomik menfaatler gelmektedir. Bu ve benzeri durumlar da göstermiştir ki, sadece ekonomiyi dışa bağımlı hale getiren ham kaynakları ihraç etmeyi planlamak, sorunların çözümü için tek başına yeterli olmaktan uzak olup, önemli olan bunu ekonominin kendine yeterli olmasını sağlayacak mamulleri kendi üretimiyle elde etmek ve buna bağlı bir üretim teknolojisi ve know-how' u kendi imkânları ve geliştireceği çoklu ticari ilişkilerle sağlayabilmektir.

Mamul ürün fiyatı ile ham madde fiyatı arasında büyük farklar bulunan yer altı zenginliklerinin, ham madde olarak ihracatının yasaklanarak, ülke içerisinde maddenin mamul hale getirilmesi durumuna bağlı olarak ihracat izninin verilmesi gibi tedbirler, üretim, istihdam, vergi geliri ve döviz gelirinde büyük artış sağlayacağı gibi, "Bor Minareleri" gibi önemli zenginliklerde stratejik üstünlük sağlamak açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, özelleştirme çalışmaları da plancılık kapsamında değerlendirildiği gibi, yabancı sermayenin dışlanmayarak, yasal düzenlemelerle yabancılara satılan kurumların, kamu yararı doğrultusunda çalışmalarının devamını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır.

Müslüman ülkelerin kendi kaynaklarını ve fonlarını Avrupa Bankalarında değerlendirmek ve gelişmiş batı ülkeleri yararına sarf etmek yerine, yakın zamanda uygulanmaya çalışılan D-8 gibi projelerle ekonomik problemlerin çözümünde kullanılacak ortak kaynakları, ihtiyacı olan ülkelerin faizsiz olarak kullanabilmesini ve aynı zamanda kendi aralarında serbest ticareti arttırıcı düzenlemeler

yaparak gelişmiş ülkelerin sömürsünden kurtulmaları ve birlik olmaları için hayati öneme sahiptir. Bu konuda olumlu adımların atılması ve pozitif sonuçlarının alınması durumunda "İslami Plancılık", bu ilişkilerle ilgili ekonomik program ve hedefleri de içerebilir.

Vizyon, birinin yakın çevresini ve koşullarını daha fazla görme yeteneğidir. Bir plan, iç görü ve vizyon olmadan inşa edilirse başarılı olabilir veya olmayabilir. Allah (SAV) vizyon özelliğini taşıyanları övmektedir. Buna göre, Müslüman'ın planı kısa görüşlü olmamalı ve sahnenin hedefle alakalı sorunlarının uzak ve arkasını göz önünde bulundurmalıdır. "fe iza azamte fetewekkal alallah" ifadesinde bir işe azmedildiğinde Allah'a tevekkül edilmesi emredilmektedir. Azmetmek aynı zamanda planlama vizyonunu da içermektedir. Ancak bu beşerî planlarda olduğu gibi beşerin ilim ve gücüne dayanmamakta, kendi aczi ve fakrını Allah'ın rahmet, bereket ve ilmi ile gidermeye çalışmayı ifade etmektedir.

Benzer şekilde, Hz. Muhammed (SAV), Bedir Muharebesi'ndeki gerçek kavgadan önce, bazı sahabelere vizyon ve planı için övgüde bulundu. Az sayıdaki 300 sahabe, onları bu savaşa zorlayan iyi donanımlı 1000 güçlü Kureyş ordusu tarafından yok edilebildi. Sahabelerin düzeni, sadece savaşın mevcut koşullarından ziyade, Peygamber'in güvenliğine odaklanmış ve buna göre birtakım planlar yapmışlardı. Hz. Peygamber (A.S.), bunu yapan sahabeyi övdü ve onun için dua yaptı. (Burhan, 2004)

Dolayısıyla, sahabelerin fikri, sadece Hz. Muhammed'in hayatta kalması ile ilgili değildi, aynı zamanda savaşı kazanmaktan çok daha önemliydi. Kureyş Müslümanları mağlup ederse barınağı ve peygamberin kaçışını inşa etme planı büyük vizyon ve iç görülere sahipti. Bu nedenle, mevcut koşullardan bağımsız olarak, bir Müslüman, genel amacı veya üzerinde çalıştığı misyonu gözden kaçırmamalıdır. Örneğimiz, vizyon ve bunun gibi stratejilerin ilk Müslümanların başarısı için kilit bir faktör olduğunu göstermektedir.

Kısa ve uzun vadeli projelerin planlanması hiç kuşkusuz, öngörü temelli bir çalışmadır. Eğer Allah (CC) ve Hz. Peygamber (ASM), vizyon ve bilgeliği olanlara sevgi ve hayranlık duyuyorsa, Müslümanlar faaliyetlerini planlamak için içgüdüsel ve anlayışlı olanlar arasında olacak şekilde birbirleriyle yarışmalılar. Dahası, Kuran inananlara ilham verirken, Allah'ın yarattığı eylemde Allah'ın (CC) izleyerek eylemleri için planlar tasarlamalarını farklı bir şekilde gerçekleştirir. Allah (CC), Kamer Suresi 49'da, şöyle buyurmaktadır: "*Şüphesiz, her şeyi biz (planlı) bir oranda ve ölçüyle yarattık*". Allah (CC) ayrıca Al Hadid Suresi 22 'de şöyle buyurmaktadır: "*Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır.*" Bu ayetler açıkça, her yaratılışın ve hem de sonucunun bir plana göre olduğunu açıkça göstermektedir. Böylece, Allah (CC) bize bir usule ve sicile göre çalıştığını öğretir.

3. Kur'an-ı Kerim'de Planlama Dersleri

Kur'an-ı Kerim, Müslümanlara işlerinde stratejist ve plancı olmayı öğretir. Bunu bazı şekillerde gösterir: Bunun bir örneği Hz. Musa (A.S) hikayesinde ve Mısır Firavunu'na yaklaşma stratejilerinde görülebilir. Allah, Musa'ya Mısır'a gitmesini ve Firavunu Allah'a çağırmasını emrettiğinde Hz. Musa (A.S), emri kabul etmiş ve Taha Suresi 25-32 ayetlerinde görülebileceği gibi planlarını açıklamıştır. Kuran, Hz. Musa'nın şunları söylediğini buyurmaktadır: "*Rabbim! Göğsümü genişlet (inanç, bilgi ve şefkatle); işlerimi kolaylaştırıyor ve konuşmamdanki engelimi kaldır, böylece dediklerimi anlayabilirler: ve bana ailemden Harun kardeşimi yardımcı kıl, onunla gücümü arttır ve işlerimde ortak kıl.*" (Kur'an, 20: 25-32)

Bu örnekte, planı oluşturmak için üç ana unsur göze çarpıyor. İlk örnekte, Hz. Musa (A.S) kendisini Allah'a çağrı olarak dawah için hazırladı. Üretken ve başarılı bir dava için çok önemli olan, bireyin bilgisinin, bilgeliğinin ve içten inancının gücüdür. Bu özellikler birlikte, insanın güçlüklerle yüzleşmesini ve onlara hâkim olmalarını sağlar. Böylece Hz. Musa (A.S), görevini başarıyla

tamamlayabilmesi için daha derin inanç ve bilgelik almak için kalbini ve zihnini açma isteğini dile getirdi. Hz. Musa'nın planlamasındaki ikinci unsur iletişim sorunuyla ilgilenmekti. Sunum, Hz. Musa'nın (A.S), sahip olduğu bir konuşma engeli olabilir. Bu sorunun çözdükten sonra işe koyulmayı planlamıştır. Musa'nın (A.S) planında göz önünde bulundurulması gereken son ana unsur lojistik ve destek meselesiydi. Görevini yerine getirmesinde onu desteklemek için gereken insan unsurları ve araçları. Bu nedenle, Musa'nın planı kardeşi Hz. Harun'u (A.S) Firavun'la yüzleşmek için fiziksel ve manevi bir destek olarak istemekteydi (Burhan, 2004).

Musa'nın Mısır Firavunu'na yaklaşma planındaki yukarıdaki üç nokta, Musa'nın Firavun'a plan yapmadan veya şanssız bir şekilde yaklaşmadığını açıkça göstermektedir. Ayrıca, Musa'nın planının özünde, tevhid davası süreciyle alakalı unsurların etrafında toplandığını görebiliyoruz. Bu örnek, planlama'nın Müslüman'ın çalışma ve inanç mekanizmasının ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Kuran'daki Musa'nın hikayesine benzer olarak Hazreti İbrahim'in (A.S), putları kırarken ve Kabe'nin yapımında çizdiği planlar; Hazreti Yusuf'un (A.S) Mısır'da tarımsal kaynakları 14 yıllığına planması, kardeşi Bünyamin'i bir plan dâhilinde alması gibi gerçekler, Müslümanların görevlerini ve işlerini akıllıca planlamaları için ilham kaynağı olarak alınabilir.

4. Hz. Peygamber'in Sünneti'nde Planlama

Dikkatimizi Hz. Muhammed'in (SAV) hayata ve örneğine çevirerek, eylemlerinin hem dinsel hem de dünyasal alanlarda planlamaya dayalı olduğunu öğreniyoruz. Buhari, Hz. Muhammed'in (SAV) şunları söyledi: *Kıyamet günü gerçekleşmek üzereyse ve elinizde küçük bir filiz (fide) varsa bile, onu dikmeye devam etmelisiniz.* (Buhari ve Ahmad) Dolayısıyla bu Hadiste, Hz. Peygamber hiçbir zaman umudu kesmemeyi, her türlü olumsuz görünen hadiseden etkilenmemeyi ve kaynakları olması gerektiği gibi planlı olarak tahsis etmeyi ders vermektedir. Çünkü fidan dikmek, gelecek nesiller ve uzak öngörüsüyle yatırım yapmak anlamına gelmektedir. İkinci Halife'nin eşi olan Abdül İbn-i Hattab da şöyle dedi: *"Dünyevi işleriniz için, sonsuza dek yaşayacağınız varsayımına dayalı olarak planlarınızı oluşturun ve ahirete ayrılan işe gelince, yarın öleceğiniz varsayımına dayanarak programlarınızı oluşturun"* (Burhan, 2004).

Medine'ye göç etmek için ilham alındıktan sonra, Hz. Peygamber (ASV) en yakın arkadaşı Ebu Bekir (RA) ile bir plan yaptı. Bu plan gizliydi ve sadece içinde rol oynayanlar tarafından biliniyordu. Burada birkaç husus vardır. Birincisi, Hz. Muhammed (ASV) Abdullah İbn Urakit'i yolculuk için bir rehber olarak işe aldı. Daha sonra Hz. Ebubekir'den yiyecek ve içeceklerle dolu bir deve hazırlamasını istedi. Bu göç döneminde düşmanın neyin peşinde olduğunu bilmesi ve Müslüman toplumun geri kalanıyla temas halinde olmasını sağlamak için, Ebubekir'in kızına ve kardeşi Abdullah'a kendisine ve babalarına saklanma yerlerinde yiyecek ve haberler getirerek yardım etmeleri talimatını vermiştir. Güvenli bir kaçış sağlamak ve Kureyş'in ellerine düşmekten kaçınmak için Peygamber (ASV), Ebubekir'in hizmetkârına arkasında koyun sürüsünü otlatma talimatını verdi. Sürü, peygamberlere (PBUH) ve babalarına yiyecek ve haber gönderirken ayak izlerini yok edecekti. Geceleri, katiller Peygamber'in evini çevreledi, Peygamber (ASV), yapılan suikast planını boşa çıkarmak için Hz. Ali'ye kendi yatağına girerek yorgana sarmaları için talimat verdi. Gece yarısı, Hz. Peygamber (ASV) uyuyan katillerin arasından uzaklaştı ve Mekke'den kaçtı. Medine'deki Müslümanların geri kalanına katılmak için kuzeye gideceğine inanan düşmanı yanlış yönlendirmek için Muhammed ve Ebubekir güneye yöneldi ve Mekke'nin güneyinde Sevr mağarasına saklandı. Orada, ateşli arayışı sona erene kadar üç gün geçirdiler. Üç gün boyunca yaptıkları plana göre haber ve yiyecekler getirildi. Sonuç olarak, sanki hala aralarındaymışlar gibi tüm Kureyş eylemleri ve niyetlerinden haberdar edildiler. Saklandıkları yerden ayrıldıktan sonra, Abdullah İbn Uraqitt ile planlandıkları gibi tanıştılar ve daha uzun bir rota izleyerek, önce Kızıldeniz'e doğru batıya, daha sonra Kızıldeniz'in kıyı şeridinde kuzeye, sonra doğuya Medine'ye doğru ilerleyerek yolculuğa başladılar. Hz. Muhammed'in (ASV), Allah'a (CC) durumundan bağımsız

olarak kendisini mutlaka koruyacağına dair derin inancına rağmen, göç planını dikkatle ve isteyerek çizerek çizmiştir. Bu durumdaki eylemleri ve prosedürleri, Müslümanlara, kendilerini buldukları pozisyondan bağımsız olarak, başarısını sağlamak için planlarını yaparken her olasılığı ve alternatiflerini göz önünde bulundurmaları gerektiği konusunda net bir örnektir davranıştır. Mekke liderleri, Hz. Muhammed'i (ASV) yakalayana ödül olarak yüz deve teklif etti. Ancak, Hz. Peygamber'in iyi düşünülmüş ve dikkatli planları nedeniyle, onu bulamadılar ve on gün süren yolculuğun ardından Hz. Muhammed (ASV) Medine'ye güvenle geldi (Burhan, 2004).

Bir Müslüman için, planlama onu işlerinde sıkıca tesis etmesine yardımcı olacak, böylece kutsanmış ve müreffeh meyvesini verecek bir Sünnet'tir. Araştırma kurumlarının ve düşünce kuruluşlarının desteklediği Müslüman konseylerinin, krizleri çözmek, tüm Müslümanların izleyeceği planları çizmek ve tasarlamak için aktif olarak çalışmaları gerekiyor.

6. Ulusal, Bölgesel, Stratejik ve Finansal Planlama ile ilgili sorunlar

Günümüzde ulusal, bölgesel, stratejik ve finansal konularda pek çok planlama yapılabilmektedir. Bu planlarda gelecekle ilgili kaynaklar, potansiyeller, fırsatlar, kurumsal hedefler, yeni teknolojik gelişmeler, kırılmalıklar, zafiyetler ve riskler dikkate alınarak en az kaynakla en çok değer elde edilmesi amaçlanmaktadır. En önemli amaçlardan birisi de bu konuların çok karmaşık ve farklı uzmanlıkları ilgilendirmesinden dolayı kurumsal ve profesyonel bir yaklaşımla geçmişte çıkarılan dersleri de dikkate alan ve tarih hafızasında kurumsal öğrenmeyi besleyecek bilgi birikiminin oluşmasını sağlamaktır. Ancak genelde amaçlanan sonuçlara erişilememekte veya planlar kilit paydaşlar tarafından çoğunlukla dikkate alınmamaktadır. Bu husus merkezi planlar için olduğu gibi stratejik kurumsal planlar için de geçerli olmaktadır.

İlk olarak, tamamen planlanmış güdümlü veya tamamen plansız (kapitalist / serbest piyasa) ekonomiler değil, karma bir ölçekte değişkenlikler söz konusudur. Her ülke vatandaşlarına bir miktar ekonomik özerklik verir ve bazı şeyleri merkezi olarak planlar. Türkiye'de yapılan ulusal planlar da kamu için emredici iken özel sektör için teşvik edici olarak hazırlanmaktadır. Merkezi planlama ölçeğinde daha yüksek olan ekonomilerle ilgili birkaç ana sorun var. İlk önce kim plan yapar? En iyi, en parlak, en sivil fikirli mi olacak? Siyasi partilerin, güç arayanların, lobi gruplarının veya menfaat çevrelerinin üst sıralara çıkmaları daha muhtemeldir. Bu durum aynı zamanda Kapitalist eğilimli ülkelerde de olur, ancak bu güç arayanların ekonomi üzerinde daha az doğrudan gücü söz konusu olabilmektedir. "Karar veren" meselesini aşsanız bile, tek bir kişi veya küçük bir grup insan ihtiyaç duyduğu tüm bilgilere sahip olmayacaktır. Doğru analizlerin, doğru yöntem ve araçlarla donatılmış yetkin uzmanlarca yapılabilmesi, gerekli verilerin elde edilebilmesi ve ilgili paydaşların süreçte katılımcı olarak planı önemsemesi ve değer vermesi ile olanaklıdır. Merkezi planlama aynı zamanda riski de artırır. Merkezi bir plancı hata yaparsa, ekonomi / nüfus için genellikle büyük bir ölçekte olur. Özellikle yenilikçi teknolojilerin yıkıcı yeniliklerle eski yöntem, kabul ve uygulamaları değiştirebilmesi çok uzun değil oldukça kısa bir zaman sürecinde bile söz konusu olabilmektedir. Öte yandan, bir kişi kendisi ile ilgili plan öngörüsünde bir hata yaparsa, kendisi için çok büyük etkileri olabilir, fakat bir bütün olarak nüfus / ekonomi için çok daha büyük ölçekte olabilir. Bu nedenle de merkezi ve bölgesel planlar çok itibar görmemekte ve artık kurumsal ölçekte stratejik planlar ile yenilik planları daha büyük önem arz etmektedir. Bu stratejik nitelikli planlar da başarısız olabilmektedir.

Planların başarısız olmasının 10 nedeni üzerine yapılan bir çalışmada varılan sonuçlar (Aileron, 2011) aşağıdaki şekilde değerlendirilebilmektedir:

1. Sadece planlılık hatırı için bir plana sahip olmak düşüncesi:

Sağduyu her iyi organizasyonun bir planı olması gerektiğini söyler. Rakiplere karşı geride olmadığını göstermek veya çok ileriye öngörebildiği noktasında kendisini pazarlamak için bu tür

planlama işlerine girişilebilmektedir. İslami perspektifle bakıldığında riyakarlık ve hodefuruşluk gibi iyi olmayan ahlaki hisas edebilir. Türkiye'de 5018 Sayılı Kanun'la kamu kurumları için Stratejik planlamanın zorunlu olması örneğinde olduğu gibi bazı durumlarda mevzuat gereği bir plan yapılması gerekebiliyor. Bu tür mevzuatlar genelde planların var olup olmadığıyla ilgilenirken bunların içerik ve kalitesinin nasıl sağlanması gerektiği noktasında kapsamlı bileşenler içermezler. Bu durumda asgari şartları yerine getirmek değil de vazifedarlık anlayışıyla hareket etmekte yarar vardır. Eğer planı yapmak için zaman, para ve emek sarf edeceksen en azından bu işi doğru yapmaya çalışmak gerekir ki kul hakkı kalmasin.

2. Çevreyi anlayamama veya sadece sonuçlara odaklanma yaklaşımı:

Planlılar çevresel etkenleri ekosistem ve hızlı dönüşümleri dikkate aldığıında aslında daha muteber planlar ortaya çıkacaktır. Potansiyeller, kırılmalıklar ve güçlü yönlerin iyi analiz edilmesi gerekir. Ancak bunları doğru okumak ve nasıl hareket edeceğine dair perspektif ve yöntem sunabilmek oldukça zor bir iştir. Planlama ekipleri iş ortamındaki değişikliklere dikkat etmeli, anlamlı öncelikler belirlemeli ve sonuçlara devam etmenin gerekliliğini anlamalıdır.

3. Kısmi sahiplenme:

Yukarıdan inmece, zorlayıcı ve gerekleri iç ve dış paydaşlar tarafından iyi anlaşılmalı planlar sahiplenme sorunu yaşarlar. İşletme sahipleri / CEO'lar / başkanlar tamamen sahiplik anlayışı ile paydaşlara taahhütte bulunmalı ve stratejik bir planın işletmelerini nasıl geliştirebileceğini tamamen anlamalıdır. Aynı şey kamu sektörü için de geçerlidir. Bu bilgi olmadan, sürece bağlı kalmak zordur.

4. Doğru kişilerin dâhil olmaması:

Planın içeriğinde mevcut olması gereken bilgilere sahip olanların dışlanmaması tam tersine dâhil olmaları yönünde teşvik edilmeleri önem arz eder. Aynı zamanda gerekli analizleri yaparak uygulanabilir bir plan metodolojisi ortaya koyabilecek olan yetkin uzmanların da seçilmesi ayrı bir husustur. Planın uygulanmasından mesul olan, işlerin yapılmasından sorumlu olanlar, konu ile bilgi sahibi olması gerekenler ile süreçte bilgi ve tecrübesine danışılanların başlangıçtan itibaren dâhil edilmelidir.

5. Planın yazılması ve rafa koyulması:

Bu durum bir plan yazmamak kadar kötüdür. Sadece planın varlığı ile ilgili olduğu zaman sonuçlar sadece raflarda ve kütüphanelerde görülebilir. Ancak kurumsal amaçların gerçekleştirilmesine aracılık edecek yegâne kilit doküman olarak bakıldığında içerik ön plana gelecektir. Bir plan etkili bir yönetim aracı olmaksızın, sürekli kullanılmalı ve gözden geçirilmelidir.

6. İsteksizlik veya değiştirilememe:

Statik ve durağan planlar ne kadar iyi de hazırlansalar kısa bir süre içerisinde güncelliğini yitireceğinden dolayı etkilerini ve itibarlarını yitireceklerdir. Kurum, şirket ve stratejik plan çevik olmalı ve değişen teknoloji, çevre ve piyasa koşullarına uyum sağlayabilmelidir.

7. Liderlik pozisyonlarında yanlış insanlara sahip olmak:

En yukarıdaki yaklaşım çoğunlukla süreçlerin gidişatını belirleyen yegâne unsurdur. Yanlış liderlik anlayışı, liyakatsiz, siyasi yandaş veya tarafgir, kifayetsiz muhteris kimselerin yönettiği kurumlarda liderlik sorunu her zaman ciddi sorunlara yol açar. Yönetim, doğru kişilerin doğru liderlik pozisyonunda olmalarını sağlamak için zor kararlar vermeye istekli olmalıdır. "Doğru" bireyler, stratejik planı savunacak ve savunacak ve şirketi devam ettirecek kişileri içerir. Kendi bir birimlik menfaati veya rahatının bozulmaması için kurumun bin birimlik menfaatini terk edebilecek yöneticiler stratejik planlama açısından kaos anlamına gelmektedir. O nedenle emaneti ehline verme anlayışı yerleştirilmelidir.

8. Piyasa gerçeğini, trendleri ve varsayımları dikkate almamak:

Yatırımcılar, tüketiciler ve diğer ekonomik aktörlerin tercihleri, beklentileri ve konumlandırmaları her zaman kilit roldedir. Bunlara rağmen bilimsel yöntemler ve veriler kullanılsa da gerçekliğin ıskalanması ve uygulanması mümkün olmayan planların sadece raflarda yerini alması kaçınılmaz olur. Pazar gerçekleri söz konusu olduğunda, kafayı kuma gömmeden ve potansiyel sorunları ihmal etmeden gerekli öngörülerini yapmak gerekir.

9. Sorumluluk ve hesap verebilirliğin takip edilmemesi:

Hesap verebilirlik bir yönetim sorunu iken sorumluluk süreçlerde yapılması gereken faaliyet ve etkinliklerin yapılması için gerekli işlerin yapılması noktasındadır. Kimlerin sonuçlardan sorumlu olacağı ve kimlerin de eylemleri gerçekleştireceğinin başta belirli olması gerekir. Plan geliştirildikten ve kaynaklar taahhüt edildikten sonra stratejiyi uygulamamak için sonuçlar alınmasını sağlayıcı mekanizmaların doğru bir şekilde tesis edilmesi önem arz etmektedir.

10. Gerçekçi olmayan hedefler veya odak ve kaynak eksikliği:

Çoğu stratejik plan, mevcut trendlerin hepsini kapsayacak ve tüm olması istenen iyilikleri içerecek ancak mevcut imkânlarla uygulama kabiliyeti olmayan hedef ve amaçlar içerebilmektedir. Stratejik planlar kendi ölçeğinde makul bir şekilde odaklanmalı ve yönetilebilir sayıda hedef, amaç ve program içermelidir. Daha az sayıda ve odaklanmış, sayısız ve korkunç sonuçlar elde etmekten her zaman daha iyidir. Ayrıca, planda belirtilen bu amaç ve hedeflere ulaşmak için yeterli kaynakları tahsis etmeye hazır olunması gerekir. Bu tuzaklardan kaçınarak, etkili bir planlama süreci oluşturulabilir, gelecek için gerçekçi bir iş yönü oluşturabilir ve stratejinin başarılı bir şekilde uygulanmasına yönelik şansı büyük ölçüde artırmak mümkündür.

5. İslam'da Ulusal, Bölgesel, Stratejik ve Finansal Planlama

İslam ekonomisi bu tür ulusal ve stratejik planlara karşı olmadığı gibi israfın engellenmesi ve haksızlıkların meydana gelmemesi için en ince detaylı konuların da planlanmasını gerekli kılar. Ancak burada önemli olan geleceğe hükmetmeye çalışmamak ve Allah'ın rahmet ve bereketini dikkate almak olmak olmalıdır. Aksi durumda Kuran'da Karun için Kasas Suresi 78. Ayette geçen "*innema utituhu ala ilm*" (biz kendi ilmimizle ele geçirdik) ifadesiyle kendisine aşırı güvenerek Allah'ın rahmet ve bereketine muhtaç olduğunu unutarak isyana sapma tehlikesi meydana gelebilir. Bunu İslam kabul etmemektedir.

Hemen hemen tüm planlarda finansal boyut büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle finansal planlama konusuna ayrıca eğilmek gerekir. İslami finansal planlama İslam tarafından getirilen öğretilerle ilgili anlayışların geliştirilmesiyle ilişkilidir. Kuram ve Sünnet bu dünyada rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmek için neler yapılması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Dolayısıyla insanın görevi bu alanda finansal planlama süreçlerini de öğrenmeyi gerektirmektedir. Finansal planlama aslında bütüncül bir bakış açısıyla serveti yönetebilmek için bir bilimsel yöntem uygulamaktır. Bu da kuşkusu sermayenin yönetimi ile ilgili sorunları giderebilecek stratejilerin kapsamlı olmasına ve bunların koordineli bir şekilde uygulanmasını gerektirir. Finansal planlamada altı basamak gözetilir (Arafah & Fathiy, 2013):

- **Hedef belirleme:**

Sermaye yönetim planı oluşturabilmenin en önemli adımı hedef belirlemedir. Buna göre finansal amaçlar ve hedeflerin önceliklendirilmesi gerekir. Uygun zaman çerçevesi ve risk toleransı düzeyi de bu kapsamda belirlenebilmelidir. Bu da hedeflere ulaşılabilirliğin tespit edilebilmesi için ölçülebilir bir hedefleme yapılmasını gerektirmektedir.

- **Verilerin toplanması:**

Finansal hedefler belirlendikten ve önceliklendirildikten sonra yapılacak iş amaçlara hizmet edecek düzeyde olabildiğince veri, enformasyon ve bilgi toplamaktadır. Bunlar elbette doğru, tam, güncel ve amaçlarla ilişkili olmalıdır. Ortam ve durumun kompleksliğine göre hedefler değişebilecek ve bu da bilgi elde edilmesiyle ilgili risklerin yönetiminin zorluğunu belirleyecektir. Bu adım önemli bir zaman ve sabır gerektirir.

- *Verilerin analiz edilmesi:*

Bu adımda mevcut finansal durumun zayıflıkları ve güçlü yönlerinin belirlenmesini gerektirir ki hedeflere göre nerede olduğunun ve hedeflerin ulaşılabilir olup olmadığının tespit edilebilmesi olanaklı olsun.

- *Hedeflere ulaşılması için bir plan geliştirilmesi:*

Normalde bir hedefi gerçekleştirmeye yönelik farklı yollar olabildiği için bunların da araştırılarak alternatiflere göre yapılandırılması gerekir. Plan kimlerin neyi ne zaman ve hangi kaynaklarla yapması gerektiğinin detaylarını da içermelidir. Planın gerçekleştirilebilmesini etkileyecek öğelerden birisi de yazılı raporlamanın gerekli kılınmasıdır.

- *Planın uygulanması*

Bir finansal plan ancak uygulamaya konulduğunda önemini ortaya koyabilir. Finansal planın başarısı da uygulayıcıların plana bağlı kalmasına, etkin iletişimlerine ve plana önem vermelerine bağlıdır.

- *Planın takibi*

Finansal planlar dinamik nitelikte olduklarından dolayı sürekli takip ve güncellemeyi de gerekli kılarlar. Şarhların gerektirmesiyle derhal gözden geçirilerek gerekli değişiklikler de yapılabilir. Gözden geçirme süreci kuşkusuz ilerlemenin kaydedilmesi ve planın uygulamasıyla ilgili performansın ölçülmesini de içermelidir (Arafah & Fathiy, 2013).

6. Şeriat'a Göre Stratejik Planlama İlkeleri

İslam hukuk sistemine Şeriat denilmektedir. Her kurum, planlama ve uygulamada mükemmeliyet için çaba sarf etmelidir. Shaddad ibn Aws, Sahih-i Müslim'de (Hadis no. 4810) Hz. Muhammed'in (ASV) şunu öğrettiğini söyledi: "Allah her şeyde mükemmelliği [...]" düzenlemiştir. Kur'an ve Hadis'ten türetilen Şeriat prensipleri olarak şu hususlar ifade edilebilir (Burhan, 2004):

- Ticari işlemler yürütmek,
- Çalışanlarını tedavi etmek,
- Ortaklıklar kurmak ve
- Diğer stratejik kararlar almak,

Gibi her organizasyonun her alanında uygulanabilir esaslar vardır. Şeriat, yasal olanı (helal) yasaktan (haram) ve adaleti teşvik etmek amacıyla ayıracaktır. Şeriat kurulları kurum ve organizasyonlara rehberlik edecek ve adalet, tüm paydaşların halkın çıkarlarını korumalarına yardımcı olacaktır. Stratejik planlamayı uygularken yapılan her davranış adil ve ölçülü bir şekilde olmalıdır.

Şeriat, stratejik yönetim sürecini ve tekniklerini özel olarak tanımlamamaktadır. Çünkü Şeriat alimleri, planlama açısından sadece uzmanlık konusunda eğitilmiş değillerdir. Özetle, her kuruluş, şeriat-ı fitriye denilen tabiatın doğal ilkelerini kullanarak stratejik planlamasını geliştirmek ve uygulamak istediğinde Şeriat ilkelerine uymak zorundadır.

7. İslami Planlamada Araç ve Yaklaşımlar

Dünyadaki her şeyin düzgün çalışmasını veya çalışmasını sağlamak için bazı araçlara ve yaklaşımlara ihtiyacı vardır. Aynı işleri ve kullanılabilir hale getirmek için araçlara ve yaklaşımlara ihtiyaç duyduğu stratejik planlama için de geçerlidir. Stratejik planlamada çeşitli analitik araçlar ve teknikler kullanılmaktadır. Bunlar, modern plancılık tarafından kullanılan aşağıdaki tekniklerdir:

- PEST analizi,
- Senaryo planlama,
- Porter Beş kuvvet analizi,
- SWOT analizi,
- Büyüme payı matrisi ve
- Dengeli puan kartı

Bu yukarıda belirtilen araçlar, stratejik planlama için bir çerçeve sağlamaya yardımcı olmak için kurumlar ve yönetim danışmanlığı şirketleri tarafından geliştirilmiştir. Bu planlama araçları, gerekli verilerin ve bilgilerin toplanması ve yorumlanması için kurumsal stratejik planlama sürecinin her aşamasında kullanılabilir. Ayrıca, veriler üzerinde müzakere etmeyi içeren konuşmaların yapılandırılmasında ve su yüzüne çıkan sorunların ele alınmasına yönelik seçeneklerin oluşturulmasında da kullanılabilirler. Ayrıca, kurumun bir bütün olarak performansını etkileyebilecek en önemli stratejik meseleleri ele almak için stratejilerin kararlaştırılmasında yardımcı olarak da kullanılabilirler. Ancak şimdi İslam'da stratejik planlamada kullanılan araç ve yaklaşımların ne olduğunu göreceğiz. Temel olarak İslam'daki planlama yaklaşımlarının tüm araçlarını ve araçlarını Peygamber tarihinden ve Kur'an'ın kendisinden öğrenebileceğimizi söyleyebiliriz.

Rasulullah'ın dünyaya İslam'ı yaymanın planlamasının ne kadar iyi olduğunu ve bunu yaparken nasıl başarılı olabileceğini gösteren çok sayıda tarih vardı. Görkemli Kuran'da şöyle diyen Allah'a bu görevi emanet etti: "[Muhammed] kendi arzusundan da söz etmiyor. O'nun size aktardığı sözler, kendisine indirilen ilâhî haberdan başka bir şey değildir." (Necm Suresi, 3,4)

İslam'da da ister Müslüman olsun ister Müslüman olmayan çevremizdeki her insana iyi davranış sergilemesi öğretilmiştir. Bunlar "*amel-i salih*" ve "*kavl-i leyyin*" olarak bilinmektedir. İslam'ın bizden bunu yapmamızı istemesinin nedeni, İslam'ın barış dini olması ve aynı zamanda inananlara sadece iyi şeyler öğreten din olmasıdır. Dolayısıyla yapılacak planlamanın da insanlığın yararına iyi şeyler netice vermesi amaçlanmalıdır. Kuran ayrıca inananları daima iyi işler yapmaya teşvik eder: "*Doğru işlere inanan ve yapanlar, onlar sakinler veya cennettiler, sonsuza dek orada kalacaklar.*" (Bakara Suresi, 25)

İslam ayrıca bize her insan için ve ayrıca bize verilen her iş veya pozisyona karşı sorumlu olmayı ve güvenilir olmayı da öğretiyor. Hz. Peygamber'in "el-emin" sıfatı aynı zamanda imanın da esasıdır. Hz. Peygamber kendisine gelerek sadece iki şeyi yapabileceğini başka bir şey yapamayacağını söyleyen bir bedeviye tavsiye ettiği şeyler; önce "doğruluk" sonra da "namaz" olmuştur. Bu çok önemlidir. Çünkü dünyadaki tüm hayatımızda sorumlu ve güvenilir olmamayı tercih edersek, etrafımızdaki insanlarla olan ilişkimizin kötüleşeceği ve Allah'ın bundan sonraki sorumluluğunu bize soracağı bir yerde de etkileyeceği için çok önemlidir. Bu hususları yapılan bir planda kullanılan verilerin doğruluğu kadar yapılan analiz ve projeksiyonların da güvenilir olmasını gerekli kılmaktadır. Günümüzde planların uygulanmaması ve dikkate alınmamasının en önemli nedeni insanların bunlara itibar etmemesinden kaynaklanmaktadır.

8. Plancılığın Risale-i Nur Kapsamında Değerlendirmesi

Risale-i Nur'da "planlama" şeklinde herhangi bir risale mevcut değildir. Ancak bütçeleme ve planlamanın doğru olduğu aslında İslam'ın temel esaslarından olan ölçülülük, muvazene, hikmet, tedbir ve iktisat kapsamında değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Risale-i Nur Külliyyatında "plan" kelimesi 218 defa geçerken "program" kelimesi ise 115 defa geçmektedir. Bu da aslında tek başına planlama ve programlama ile ilgili olarak yeterince içerik mevcut olduğu ancak bunun doğrudan ekonomik planlama ile ilgili değil, daha çok manevi plan ve program olarak metinlerde yer aldığı söylenebilir. Bunun dışında ahiret hayatına zarar vermeyecek ve insanların hayatını kolaylaştıracak şekilde planlama, programlama yapılmasının da kâinatta mevcut olan "hikmet" düsturlarına uygun olduğu Risale-i Nur içerisinde geçen muvazeneler çerçevesinde söylenebilir.

Kuşkusuz plan yapma anlayışı için kurumsal bir kültür gerekir. Ancak bundan da öte toplumsal anlayışta ve yaşam biçiminde bunun karşılığının olması gerekir. Plancılık kader anlayışı ile çelişkili bir durum olarak görülürse o zaman İslam'da plan yapmanın günah olması gerekir. Kuran'da pek çok ayette "*ve mekeru ve mekerallah vallahu hayrul makirin*" şeklinde ifadeler mevcuttur. Burada ki "*mekr*" kelimesi bazı müfessirler tarafından "*hile*" veya "*tuzak*" olarak ele alınmışsa da bazıları tarafından "*hesap yapma*" veya "*plan*" olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla bu ayet ışığında ve "*El-Hakim*" Esma-i Hüsnâ'sı çerçevesinde hikmetli davranarak gelecek için insanlığa faydası olacak işleri, yapıları ve uygulamaları yapmak uygun olarak değerlendirilebilir. Çünkü cerbeze ve hamakata girmeden sünnetteki orta yolu takip ederek hikmetli davranmak, kaynakları doğru tahsis etmeyi ve israf etmemeyi gerektirir. Bu da ancak ciddi bir hesaplama, planlama araçları ile mümkün olabilir. Bunun yanı sıra meydana gelebilecek riskleri bertaraf etmek ve zararların önüne geçmek için "*efela yetedebberun*" ayetinde ifade edildiği gibi geleceğe yönelik tedbir alınabilmesi gerekir.

İnsanın nefsinde, yapmak istediklerini, içinden geçenleri daha sonraki bir zamana bırakma eğilimi vardır. Genellikle bu yapıya sahip bir insan, yapacağı bir işi; tembellik, üşenme, aciliyetini anlamama gibi pek çok sebepten ötürü ileri bir tarihe ya da son ana kadar ertelemeye çalışır. Elbette insanların bir gün sonrası için plan yapmaları, bu ayet doğrultusunda yapıldığı takdirde gayet normaldir. Plan dâhilinde iş yapmayan insanın yapacağı işler de karmaşık olur. Her şeyin Allah'ın takdirinde olduğu bilinci ile gelecekle ilgili plan yapmak gereklidir. Ancak burada yanlış olan, insanın plan yapması değil, sonsuz hayatını etkileyecek en önemli konuyu ertelemesidir. İnsan yarın ne olacağını bilemezken, kendisi için zamanla sınırlı bir görevi yarın da olsa yapacağını düşünerek ertelemesi doğru olmayacaktır. İçinden bu düşünceyi geçirirken yapması gereken hayrı ertelemek için artık süresi kalmamış bile olabilir. Çünkü ölüm insanın karşısına hiç beklemediği bir anda çıkar.

Bediüzzaman Said Nursi de bir sözünde, insanın yarını için hiçbir garantisi olmadığını, bunun bilinci ile sorumluluklarını yerine getirmede hiçbir gecikme olmaması gerektiğini şu şekilde vurgulamıştır: "*Ey nefis! Bil ki dünkü gün senin elinden çıktı. Yarın ise senin elinde sened yok ki, ona mâliksin. Öyle ise hakikî ömrünü, bulunduğun gün bil. Hiç olmazsa günün bir saatini, ihtiyat akçesi gibi, hakikî istikbal için teşkil olunan bir sandukça-i uhreviye olan bir mescide veya bir seccadeye at. Hem bil ki: Her yeni gün, sana hem herkese, bir yeni âlemin kapısıdır.*" (Sözler, 1965) Bu şekildeki yaklaşımda da insanın en mühim sermayesi olan ömür müddetini en fazla kazanç getirecek şekilde kullanılması gerektiği anlaşılmaktadır. Yani bireysel anlamda gelecek planlaması mevcut imkanların en fazla kazanç sağlayacak hedeflere tahsis edilmesi olarak anlaşılabilir. Çünkü akıl bunu gerektirmektedir.

Bunların yanı sıra, "*İslami Plancılık*" kapsamında devletin iş bölümü ve uzmanlaşmanın bütün sektörlerde en etkin bir biçimde oluşmasını sağlamak üzere çalışmalar yapması da önem arz etmektedir. Bediüzzaman'ın özellikle önem verdiği konulardan olan mesailerin tanzimi (iş bölümü ve uzmanlaşma), emniyetin sağlanması ve toplumsal yardımlaşmanın kolaylaştırılması (teavün düsturunun teshili) hususları burada dikkate değerdir. İş bölümü ve uzmanlaşmanın sağlanması için

üniversiteler ile iş dünyasının iş birliğinin sağlanması ve etkileşimlerini güçlendirecek proje ve uygulamalar plan içerisinde ağırlıklı olarak bulunmalıdır.

Ayrıca, iş bölümü ve uzmanlaşma yanında ekonomik istikrar ve kalkınma için büyük öneme sahip olan emniyet ve asayişin sağlanması, ekonomik yardımlaşmanın kolaylaştırılması ve teşviki gibi konular da plan ve programlarda göz önünde bulundurulması gereken hususlardır. Toplumsal güvenliğin ve insanlar arası emniyetin tesisi, öncelikle herkesin birbirine itimat edebildiği ahlaki ve manevi vasıflara sahip bir toplumun varlığını gerektir. Emniyetin kurulmadığı bir sosyal hayatta teşebbüs ve yatırım şevki kırılacağı gibi, mevcut teşebbüslerden de beklenen maksimum yararın kazanımını engellenecektir. Ayrıca, emniyetin sağlanması, sosyal yardımlaşmanın simgesi olan karşılıksız ve faizsiz borç verme "*karz-ı hasen*" için de hayati bir öneme sahip olduğundan, bu hususlar ile ilgili gerekli eğitim ve öğretim ile kurumsal ve yasal koordinasyon hususlarının "*Plancılık*" kapsamına alınmalıdır.

Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkeler de kalkınmanın tamamlanmamış olmasından dolayı, ekonomik plancılığın kalkınma sürecinde yardımcı olacağı düşünülebilir. Kapalı ekonomilerde olduğu gibi merkezi ve katı bir plancılık anlayışı elbette liberal bir ekonomi için yararından çok zararlı olacaktır. Fakat kastedilen ekonomik planların en önemli yararı, özel sektörün gelişmesiyle lokomotif görevi üstlenmesini hedefleyerek ekonomide kaynakların israf olmaması için kamu sektörüne emredici, özel sektör için ise özendirici ve yol gösterici olmasıdır. Bu bağlamdaki bir plancılık sistemi ve uygulaması kesinlikle İslam dininin prensip ve uygulamalarına ters düşmemekte tam tersine İslam'ın temel esaslarından olan "*hikmet ve tedbir*" ile yakından ilişkilidir.

İnsanların birçoğu "bunu yarın yaparım" derken, yarın yaşayacağından ve her şeyin kendi planladığı gibi gideceğinden emin olarak hareket eder. Ancak burada içine düşülen en büyük yanılgı, "yarın"ın kendisi için neleri getireceğini bilmediği halde, kişinin bu planı kesin bir eminlik içinde yapabilmesidir. Aynı durum kurumlar ve devletler için de geçerlidir. Ancak bireyler genelde bu planlarını niyetleri ile yaparlarken kurumlar ve devletlerde yazılı belgelere dönüşecek bütçeleme ve planlama olarak gösterilmektedir. Allah Kur'an'da geleceğe hükmetme ve kendisinde bir kudret olduğunu düşünerek geleceği planlamaya çalışanları şöyle uyarır: "*Hiçbir şey hakkında: 'Ben bunu yarın mutlaka yapacağım' deme. Ancak, 'Allah dilerse' (inşallah yapacağım de) ...*" (Kehf Suresi, 18/23-24)

Kuran'da pek çok ayette "*düşünmüyor musunuz?*", "*tedbir almıyor musunuz*" ve "*akıl etmiyor musunuz*" şeklinde hatimler yapılarak akla havale edilerek tedbirli olunması özellikle emredilmektedir. Ayrıca Allah'ın en iyi planlayıcı olduğu noktasında "*wallahu hayrul makirin*" şeklinde ayetler de mevcuttur. Bu meyanda iktisadın da adalet ve ölçülülük ile ilişkili olduğu dikkate alındığında ölçülülük, tedbirli ve planlı harcama da aslında iktisat olarak tanımlanabilmektedir.

Piyasa yapısı, sermaye dağılımı ve yatırımların verimliliği açısından önem arz eden şirketleşme de Plancılığın kapsamına alınabilir. Şirketler, teşebbüs imkânlarını en iyi değerlendirme aracı olduklarından Bediuzzaman tarafından da değinilmiştir. Ona göre; şirket kurma fikrinin temelinde yardımlaşma prensibi vardır. "*Teavün birliği kuvvetlendirir, teşarük (şirketleşme) eseri azimleştirir*" gibi ifadeleri, şirket kurarak yardımlaşmanın ve verimliliğin ehemmiyetini dile getirmiştir. Ayrıca, post-modern yönetim anlayışlarında da görüldüğü gibi, sermayenin tabana yayılması ve üretimle yönetimde etkinliği sağlamak için şirketlerde halka açıklık oranı ile çalışanların sermayeye ortak edilmesi için teşvik edici veya zorlayıcı yasal düzenlemeler de plancılık kapsamına alınabilir.

Sonuç

Ekonomi insan tercihlerine göre şekil almaktadır. Her tercih insan yaşamını ve hayatının devam ettirilmesiyle ilişkili olduğundan dolayı bir planlama alt yapıya dayandırılabilir. Kuşkusuz tüketici olarak hane halkının üretici, istihdam edici ve vergi veren olarak yatırımcıların harcama alanları ve miktarları

ile ilgili tercihleri ekonomideki sorunları ve çözümleri belirleyen davranışlarına göre makro ve mikro ekonomik değişkeler etkilenmektedir. Her dinde toplumsal yaşamla ilgili, diğer insanlar ve doğa ile olan ilişkileri düzenleyen hükümler az çok mevcut olup bu ilkelerin yaşam planlamasını etkilediği ve bireysel tercihleri etkilediği genel olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda dindar insanların da iktisadi hayattaki tercihleri ve ekonomik davranışları değişebileceğinden dolayı üretim, tüketim ve yatırım ile ilgili seçimleri ve etkinlikleri de dini değer yargıları ve planlamaya göre değişim gösterebilecektir.

Hemen hemen bütün iktisadi düşüncelerde, özellikle az gelişmiş ülkelerin kalkınma hamlelerini ekonomik plancılıkla birlikte daha kısa bir dönemde sağlayacakları düşüncesi hâkimdir. Bu bağlamda, planlı bir kalkınma sürecinde ortaya çıkacak sorunlar, planın temel ilkelerine dokunulmamak şartıyla plan içinde revize edilerek çözülebilir. Türkiye’de 1960 yılında ekonominin Makro Planlarının hazırlanması için kurulan DPT yerine günümüzde Kalkınma Bakanlığı tarafından beş yıllık kalkınma planları hazırlamakta ve bunların uygulama sonuçlarını takip etmeye çalışmaktadır. Fakat hükümetler belirli kıstaslarla sınırlı olmadıklarından dolayı, popülist uygulamalar ve bütçe kısıtları nedeniyle bazen ekonomik ve kalkınma planları sembolik bir görünüm verebilmektedirler.

İslam’da finansal planlama yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış ve İslami finansal piyasaların tanımlanmasıyla da ilişkilendirilebilmektedir. İslam’da finansal planlama sadece servetin elde edilmesi ve biriktirilmesi ile ilgili olmayıp, insanın yeryüzünün halifesi olması itibariyle tüm nimetlerden yararlanma biçiminin belirli kurallar çerçevesinde yapılabilmesini sağlamaya yöneliktir. Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak insanın görevi nimetlerin yeryüzünde insanlığın yararına kullanılması için gayret etmektir. Bunun için de insana tercih ve eylem özgürlüğü verilmiştir ki bu özgürlük kendisine ve başkalarına zarar vermeyecek şekilde kullanılacak şekilde sınırlandırılmıştır. Bu da etkin bir planlama, önceliklendirme ve kaynakların tahsisi için de bir bütçeleme anlayışının varlığını gerektirir (Arafah & Fathiy, 2013).

Risale-i Nur, Kuran ve Sünnet ışığında ekonomik ve mali faaliyetlerin de; ölçü, mizan, adalet, hakkaniyet, iktisat, yardımlaşma ve insanlığın yararına olan işlerde yarışmak gibi temel ilkeler çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini ders vermektedir. Burada temel kriter ise gerçek tahkiki imanı elde etmekle dünyaperestlik hissiyatı ile nefisperestliği bırakarak nizama tabi olmak ve hikmetle iş yapmaktır. Malayani olarak addedilen lüzumsuz, faydasız, israfli ve zararlı işlerden uzak durmakla dünyevi hırsını ve şehvetini kanaat, çalışmak ve sabırla terbiye etmek tahkiki imana sahip bir Müslümanın karakteri haline gelmelidir. “Allah sadakanın bereketini artırır ve faizin faydasını kaldırır” gibi ayetler dikkate alınarak Kuran’ın getirdiği hükümlere sıkı sıkıya sarılmak gerektiğini şiddetle savunmaktadır. Bu ilkeler sadece avam tabakası denilen halk için değil aynı zamanda havas denilen yönetici, eşraf ve âlimler için de dikkate alınmalıdır.

Modern iktisat teorisinin sadece dünya hayatıyla ilgili sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanabilmesi noktasında analizler yaparken, İslam ekonomisi ise sadece dünya hayatını değil aynı zamanda ahiret hayatıyla birlikte dünya hayatını birlikte dikkate aldığı görülmektedir. Dünya hayatını ve gereklerini, ahiretin bir tarlası ve bir mezrası gibi planlanması gereken eldeki kaynaklardan birisi olarak değerlendirir. Risale-i nur tefsirindeki temel yaklaşım da bu noktada her gün verilmiş olan yirmi dört saatlik ömür de bir kıt sermaye olarak ele alınmakta ancak bu sermaye ile ebedi bir hayatı dünyalar kadar bağlar ve bahçeler kazanma imkânı sunan bir fırsat olarak ele alınmaktadır. Buna göre, Allah’ın verdiği nimetlerden en doğru yararlanmayı ve israfın önlenmesi için planlar yapılmalı faizli borçlanma olmaksızın denk olarak oluşturulmalıdır. Bunun için de gösteriş ve hırs olmaksızın Allah’ın nimetlerinden Allah’ın kullarını sadece dünya hayatında değil ahiret hayatında da en iyi şekilde yararlandırmaya yönelik planlama yapılmalıdır.

Risale-i Nur çerçevesinde bakıldığında planlama açısından çıkarılabilecek bazı ilkeler şunlar olabilir:

- İktisatlı davranmak, israf etmemek her şeyin hayırlısını istemek,
- Kâinatta tesis edilen nizam, mizan, ölçü ve hikmet hakikatlerinden ders çıkararak geçici dünyanın fani zevkleri ve imkânlarına aldanmamak,
- Her şeyin kabiliyetine göre şeriat-ı fitriye denilen tabiat kanunlarına uygun davranarak makul olmayan ve faydasız işlerden uzak durmak, söylediğini yapmak ve yapmayacaklarını söylememek,
- Çaresi bulunan şeyde sebeplere müracaat etmek ve çaresiz durumlarda tevekkül ederek Allah'ın işine karışmamak,
- Her zaman görev bilinciyle hareket ederek neticelerin Allah tarafından verileceğini unutmadan vazifeperverliğe azami dikkat etmek,
- İdeal olan olması gereken hakikatleri öncelikle kendi nefesine tatbik ederek riyakarlık, kibir ve ucub gibi hastalıklardan arınmaya çalışmak,
- Azami ihlas, fedakârlık, doğruluk, sadakat, hamiyet ve samimiyet ile hareket ederek numunelik kişiliklerin rehber olmasına gayret etmek.

KAYNAKÇA

- Aileron, C., (2011). 10 Reasons Why Strategic Plans Fail, *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/aileron/2011/11/30/10-reasons-why-strategic-plans-fail/#1b4e546a86a8> (Son erişim tarihi 26.05.2019)
- Ansari, M. (1994). İslamic Perspectives on Sustainable Development. *The American Journal of Islamic Studies*, 394-402.
- Arafah, R., & Fathiy, M. U. (2013). Assets Distribution Potential with Islamic Financial Planning Method. *Proceeding of Sharia Economics Conference* (s. 131-137). Hannover: ISSN-Online 2195-8440.
- Aström, Z. H. (2011). Paradigm Shift for Sustainable Development: The Contribution of Islamic Economics. *Journal of Economic and Social Studies*, 73-84.
- Boumediene, A., (2015) "Financing government budget deficit as a liquidity risk mitigation tool for Islamic Banks: A dynamic approach" Emerald Group Publishing Limited
- Burhan F., Berdine, M. D., (2004) "Planning in Islam", <https://islamic-study.org/planning-in-islam/> (Son erişim tarihi 26.05.2019)
- Chaudhry, M. S. (1992) *The Principles of Islamic Political Economy*, St. Martin Press
- Çayıroğlu, Y. (2014). İslâm İktisadının karakteristik özellikleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 149-183.
- Gundolf, K., & Filser, M. (2013). Management Research and Religion: A Citation Analysis. *Journal of Business Ethics*, January 1,, 177-185.
- Efe, A., (2016), Strateji Belirlemede Türkiye'de Kalkınma Ajansları İçin Bütüncül Yaklaşım: Cobit-5 Kapsamında Ulusal Strateji Belgeleri Üzerinde Bir Analiz, *TESAM Akademi*.
- Efe, A., (2018), İslam Ekonomi Yönetiminde Plancılık ve Bütçeleme Anlayışı, *JEBPIR*, 4(1-2), 14-32
- Khaf, Monzer, (1997) *Islamic Development Bank, Instruments Of Meeting Budget Deficit In Islamic Economy*, ISBN: 9960-32-002-2, Jeddah
- Khan, M. F. (2013). Theorizing Islamic Economics: Search for a Framework for Islamic Economic Analysis. *Islamic Econ.*, Vol. 26 No. 1, 203-236.
- Koehler, B. (2011). The Economist Mohammed Ibn Abdullah (570 – 632). *Economic Affairs*, 109-114.
- Marsuki, M. Z. (2009). Religious Agendas Towards Sustainable Development: An Islamic Perspective. *Malaysian Journal of Science and Technology Studies*, 22-39.
- Mennan, M. (1984). *İslam ve Çağdaş Ekonomik Konular*. İstanbul: Fikir Yayınları, Terc:Ali Zengin, .
- Nakvi, N. H. (1985). *Ekonomi ve Ahlak*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Nienhaus, V. (2013). Method and Substance of Islamic Economics: Moving Where? *Islamic Economics*, 169-202.
- Nursi, B. S. (1655). *Lemalar*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1655). *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1993). *Münazarat*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2002). *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Öney, E. (1987). *İktisadi Planlama*. Ankara: Savaş Yayınları No:34.
- Riis, O. (1989). The Role of Religion in Legitimizing the Modern Structuration of Society. *Acta Sociologia*, 137153.
- Wilber, C. K. (1974). The 'New' Economic History Re-examined: R. H. Tawney on the Origins of Capitalism. *American Journal of Economics & Sociology*, July 1,, 249-258.
- Yusuf, E. (1970). *Kitap El- Haraç*, . İstanbul: Çev: Ali Özbek.
- Zaman, A. (2012). Crisis in Islamic Economics: Diagnosis and Prescriptions. *Islamic Econ, n., Vol. 25 No. 1*, 143-166.